

УДК 340.113:347 (083.73)

Ткаченко І.М.

РОЗМЕЖУВАННЯ ТЕРМІНІВ: «ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ», «ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ» ТА «ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ» (НА ПРИКЛАДІ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

У статті розглядаються терміни: правове поняття, правова категорія та правовий концепт, вказуються розбіжності між цими термінами, а також аналізуються особливості правозастосування цих термінів на прикладі норм Цивільного кодексу України.
Ключові слова: юридична термінологія, правове поняття, правова категорія, правовий концепт, термінологія Цивільного кодексу України.

У сучасний період розвитку України як правової демократичної держави в умовах зміцнення і активного формування її правового фундаменту важливим постає питання удосконалення правотворчих та правозастосовчих процесів, зокрема, юридичної техніки, юридичної практики.

Важливе значення в юридичній техніці та практиці має юридична термінологія. Юридична термінологія є невід'ємною частиною правотворчості. Як відомо, рівень юридичної техніки є надійним показником рівня розвитку правової культури суспільства. Тому при здійсненні правотворчості правникам необхідно володіти деякими філологічними знаннями, або тісно співпрацювати з мовознавцями, щодо юридичної техніки створення термінів.

Останнім часом у юридичній літературі стало досить поширеним і модним використовувати терміни концепт, правовий концепт. Він зустрічається як у наукових статтях правників так і у повсякденному вживанні, але чимало юристів які користуються новомодною термінологією можуть чітко відповісти на питання що таке концепт, або правовий концепт, а також перелічити суттєві відмінності між правовим концептом, правовою категорією та правовим поняттям.

На нашу думку, для досконалого володіння і застосування юридичної термінології, а разом з тим і права взагалі правознавцю необхідно розмежовувати такі терміни як: правове поняття, правова категорія, правовий концепт. Саме цьому питанню і буде присвячена наша стаття.

Про терміни поняття, категорія та концепт науковцями написано багато праць. У юриспруденції також були поодинокі випадки дослідження правового поняття, правової категорії і зовсім не досліджували термін правовий концепт. Отже, питання визначення і розмежування термінів: правове поняття, правова категорія та правовий концепт є досить актуальним на даний момент.

У своїх трудах правові поняття та категорії досліджували: О.С. Автономов, С.С. Алексєєв, Н.В. Артикуца, О.О. Деревин, Д.О. Керімов, О.А. Сербенська, М.І. Панов, О.С. Піголкін та ін..

Концепту присвятили свої праці такі учені як: С.О. Аскольдов, К.А. Зацепін, Д.С. Лихачов, І.І. Саморуков, О.О. Селіванова, Ю.С. Степанов, І.П. Сусов, С.А. Юлтимирова та ін.

Щоб мати змогу розрізнити терміни, що досліджуються, спочатку необхідно надати їм визначення.

Отже, поняття це – «1. Одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. 2. Розуміння кимось чого-небудь, що склалося на основі якихось відомостей, власного досвіду. // Думка про що-небудь, погляд на щось. // тільки мн. Сукупність поглядів на що-небудь, рівень розуміння чогось» [1, с. 863].

Зокрема, правове поняття це – «словесні, концентровані формулювання думки як спосіб віддзеркалення типового або конкретного явища, стану або процесу в загальному предметі юридичної науки, як підсумок, сума здобутих наукових знань про них [2, с. 115].

Термін категорія походить від гр. *katēgoría* (висловлення, звинувачення, ознака) та означає: 1. філос. Основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності. 2. наук. Родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їхню важливу спільну ознаку. 3. Група, розряд однорідних предметів, осіб чи явищ, що відрізняється від інших певними ознаками [1, с. 420].

Дещо вужче трактує термін категорія О.О. Селіванова: «найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки й відношення об'єктів пізнання й дослідження [3, с. 202].

Відповідно категорії права – це найбільш загальні типові поняття, що вживаються у праві [4, с. 64].

На думку Н.И. Панова, правові категорії це – найбільш загальні, фундаментальні та глибокі правові поняття, що є межею наукового узагальнення як у певній області юридичних знань, так і в правознавстві, юридичній практиці в цілому [2, с. 115]. Саме таке визначення є, на нашу думку, найбільш вдалим.

Якщо терміни правове поняття та правова категорія більшість юристів розуміють і розрізняють, то з концептом ситуація дещо складніша, тому що у науці досі немає єдиного тлумачення цього терміну.

Сам термін концепт вперше у вітчизняній науковій літературі з'явився десь у середині ХХ століття. Однак, вперше його використав С.О. Аскольдов у своїй роботі «Концепт и слово» у 1928 р., на його думку концепт – «утворення мислі, яке заміщує нам у процесі думки невизначену множину предметів одного й того ж роду» [5, с. 30].

Термін концепт походить від лат. *conceptus* – думка, поняття та *conception* – збираю; задумую [6, с. 556] через це концепт спочатку сприймався як синонім слова поняття. Подальші дослідження концепту показали, що концепт є семантично глибшим за поняття: поняття відображає лише найбільш загальні, суттєві ознаки предмету, концепт – не обов'язково суттєві ознаки. На сьогоднішній день у науковій літературі існують багато різних точок зору з приводу визначення концепту, і всі вони мають право на життя, тому що відображають ту чи іншу сторону цього багатогранного поняття. Так, на думку Ж.В. Краснобаєвої-Чорної, у сучасній літературі можна виділити сім аспектів інтерпретації концепту: логіко-філософський, власне філософський, лінгвістичний,

лінгвокультурологічний, когнітивний, психолінгвістичний та літературно-культурологічний, які відображають складну і суперечливу природу самого концепту і наукового знання про нього [7, с. 67].

В даний час єдиного, універсального визначення концепту не існує. Він став свого роду точкою перетину різних наукових парадигм. Різницю у дефініціях концепту можна пояснити вибором підходу, якого притримується той чи інший вчений.

В межах цієї статті ми будемо розглядати концепт з точки зору лінгвістичного підходу, а правовий концепт з позиції юридичної лінгвістики, права взагалі.

У лінгвістиці досить часто зустрічається думка, що концепт і поняття є рівнозначними синонімами. Проте у лінгвістичній літературі існує достатньо обґрунтована наукова позиція щодо чіткого розмежування термінів поняття і концепт. Прихильниками і засновниками цієї позиції є О.О. Залевська, В.В. Жайворонк, К.Ю. Голобородько, П.В. Чесноков, Ю.С. Степанов та інші. Так О.О. Залевська проводить чітку межу між концептами як набутками індивіда і значеннями та поняттями – конструкціями, які редуковані на логіко-раціональній основі продуктами наукового опису концептів [8].

На думку В.В. Жайворонка концепт належить свідомості і містить, на відміну від поняття, не тільки описово-класифікаційні, але й чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики [9, с. 25].

Ю.С. Степанов вважає, що концепт і поняття є термінами різних наук: поняття вживається головним чином у філософії і логіці, а термін концепт, будучи терміном математичної логіки, закріпився останнім часом в науках про культуру, мову, лінгвокультурологію, культурологію. З погляду Ю.С. Степанова, концепт має складну структуру, до якої, з одного боку, належить все, чим характеризується будова поняття, а з іншого, до структури концепти входить все те, що робить його фактом культури: вихідна форма, історія, згорнута до основних ознак змісту, сучасна асоціація, оцінки [10].

У багатьох словниках відсутній термін концепт є лише концепція. Водночас, у поодиноких випадках в словниках зустрічається визначення поняття концепт, так, наприклад, в Словнику іншомовних слів концепт визначається як: 1) у логіці – смисл знака (імені). 2) загальне – думка, формулювання [6, с. 556].

Найбільш сучасним є визначення концепту яке пропонує О.О. Селіванова: «інформаційна структура свідомості, різносубстантна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [3, с. 256]. Підґрунтям такої дефініції, як вважає О.О. Селіванова, стало класичне тлумачення концепту К.О. Кубряковою: «Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини. Концепти зароджуються у процесі пізнавальної діяльності, відображають й узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи» [3, с. 256].

Як бачимо, відмінність концепту від поняття є наочною. Концепт наближений до ментального світу людини, а отже до культури та історії, тому має специфічний характер.

Отже, концепт тим багатший, чим багатший національний, класовий, професійний, сімейний та особистий досвід людини, що користується концептом.

На підставі вищенаведеного, можемо визначити термін правовий концепт – це одна з форм мислення, результат узагальнення відомостей у галузі права та власного життєвого досвіду або сукупність поглядів на правове явище крізь призми суб'єктивного розуміння на підставі власного життєвого досвіду та правових знань.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна чітко розмежувати терміни, що досліджувалися у даній статті.

Так, правове поняття – це логічно оформлена загальна думка про предмет або явище, що відображає найбільш загальні, суттєві ознаки цих предметів або явищ. Вони виражаються термінами в словах, наприклад: строк (ч.1 ст. 251 ЦК), договір (ч.1 ст. 626 ЦК), заповіт (ст. 1233 ЦК) та ін.; словосполученнях, наприклад: позовна давність (ст. 256 ЦК), цінний папір (ч.1 ст. 194 ЦК), комерційна таємниця (ч.1 ст. 505 ЦК) та ін.; або за допомогою термінологічного звороту – особисті немайнові блага (ч.1 ст. 201 ЦК), місце вчинення правочину (ст. 211 ЦК), об'єкти вилучені з цивільного обороту (ч. 2 ст. 178 ЦК) та ін. Правові поняття характеризуються логічною будовою з виокремленням загальних та суттєвих ознак, тому є невід'ємними компонентами юридичної науки та практики, узагальнюючи її поняттєво-термінологічний апарат.

На відміну від правового поняття правові категорії представляють собою найбільш загальні фундаментальні поняття об'єднані спільною ознакою.

Правова категорія є родовим поняттям по відношенню до правового поняття. Як усталені поняття, правові категорії широко використовуються у юридичній практиці, правотворчій діяльності і законодавстві через закони та інші нормативно-правові акти. Правові категорії виділяються у складі кожної галузевої юридичної науки, так, у цивільному праві це – зобов'язання (ч.1 ст. 509 ЦК), спадкування (ст. 1216), право власності (ч.1 ст. 316 ЦК), об'єкти цивільних прав (ст. 177 ЦК), правочин (ч.1 ст. 202 ЦК) і т.ін. Разом з правовими поняттями правові категорії складають загальний категоріальний або поняттєво-термінологічний апарат юридичної науки і юридичної практики.

Натомість, правовий концепт, як результат розумової діяльності, відрізняється від правової категорії і правового поняття тим, що в ньому присутній суб'єктивний чинник. Інакше кажучи, правовий концепт не завжди є науково обґрунтованим, тому що складається з відомостей які має суб'єкт про те чи інше правове явище.

Тобто, правове поняття, правова категорія та правовий концепт співвідносяться за смисловим навантаженням. Правовий концепт може бути як ширше правового поняття так і вужче, а може взагалі не мати нічого спільного із науково обґрунтованим визначенням правового поняття або правової категорії, ці суб'єктивні чинники залежать передусім від правосвідомості, освіти, середовища, менталітету та т.ін.

Як бачимо, правовий концепт на відміну від правового поняття та правової категорії може відображати одну або декілька і не обов'язково суттєву ознаку. Прикладами правового концепту може слугувати будь-яке правове поняття чи правова

категорія, якщо він розглядається з урахуванням узагальненого емпіричного правового матеріалу та накопиченого досвіду індивіда, який досліджує правовий концепт.

Правові поняття разом з правовими категоріями та правовими концептами складають найважливіший компонент професійної культури юриста. Отже, вкрай важливо їх розмежовувати, це сприятиме підвищенню рівня розвитку правової культури суспільства, зокрема спеціалістів у галузі права.

Список використаних джерел та літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ Перун, 2002. – 1440 с.
2. Словарь терминов по теории государства и права: учебное пособие. Рук. авт. кол. Н. И. Панов. – Х. : Основа, 1997. – 180 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
4. Юридична енциклопедія : В 6 Т. Ред. кол.: Шемшученко Ю. С. (голова ред. кол.) та ін. – К., Т.3. – К-М – 2001. – 790 с.
5. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность : Антология / под ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 30.
6. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
7. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Термінополе концепт // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67-79.
8. Залевская А. А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 36-44.
9. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
10. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. – М., 2001. – 990 с.

Ткаченко И.Н. Разграничение терминов: правовое понятие, правовая категория и правовой концепт (на примере норм Гражданского кодекса Украины).

В статье рассматриваются термины: правовое понятие, правовая категория и правовой концепт, указываются разграничения между этими терминами, а также анализируются особенности правоприменения этих терминов на примере норм Гражданского кодекса Украины.

Ключевые слова: юридическая терминология, правовое понятие, правовая категория, правовой концепт, терминология Гражданского кодекса Украины.

Tkachenko I.N. Terms are legal notion, legal category and legal concept and their differences (on the example of norms of the Civil code of Ukraine).

This article envisages the differences terms legal notion, legal category and legal concept and also the features of applicable norms of these terms on the example of norms of the Civil code of Ukraine.

Key words: legal terminology, legal notion, legal category, legal concept, terminology of the Civil code of Ukraine.

Надійшла до редакції р.